
ПРОЩАННЯ З УКРАЇНСТВОМ: ДЕКІЛЬКА ЗАУВАЖЕНЬ ПРО МОВНУ ІСТОРІЮ РУСИНІВ ЗА ВЛАДИ МІКЛОША ГОРТІЯ

Міхаель Мозер

1. Русини чи русини / українці?¹

У всіх регіонах, де живуть русини, одні вважають русинів складовою українського народу, а другі – окремим народом. За даними останніх офіційних переписів у Закарпатській області України прихильників русинської національної ідентичності доволі мало (приблизно 10 100 [2]), тоді як у Словаччині вони становлять більшість порівняно з тими, котрі визнають українську національність (приблизно 24 тис. русинів супроти 11 тис. українців)². Зазвичай ані прихильники русинської, ані української національної ідентичності русинів не заперечують певної регіональної специфіки русинів / українців як у Закарпатській області, так і в Східній Словаччині, Польщі, Угорщині, Румунії і в Бачці. Однак дещо складніше знайти те спільне, що єднає русинів у всіх цих регіонах між собою, за винятком одного: вони не приймають для себе етнонім «українці» та глотонім «українська мова» (які інші українці прийняли протягом пізнього XIX і раннього XX ст.).

2. Русини в гортіївській Угорщині й «Нова Недѣля», «Карпатска Недѣля»

Предметом цієї статті є кілька яскраво пропагандистських текстів з підкарпатських газет, що виходили після того, як Угорщина за влади диктатора й регента Королівства Угорщини М. Гортія захопила Підкарпаття двома кроками: нагадаймо, що внаслідок Першого Віденського арбітражу мадярські гонведи вже в листопаді 1938 року захопили найважливіші землі Підкарпаття включно з Ужгородом, Мукачевим та Береговим. Інші терени Підкарпаття ще кілька місяців перебували як автономний регіон у складі Чехословаччини під назвою «Карпатська Україна», з якої після остаточного розпаду Чехословаччини було створено самостійну державу. Проте з 15 по 16 березня 1939 року ця держава проіснувала лише кілька годин...

Зрозуміло, що такі історичні події справили певний вплив на історію мов. Після Першої світової війни на Підкарпатті завзято змагалися між собою прихильники українства й русофіли. Набагато скромнішу роль відігравали тоді нечисельні прихильники окремої русинської ідентичності, які, до того ж, мали досить різні уявлення про те, у чому саме мала полягати суть цієї ідентичності й пов'язаної з нею мови. Після того як гортіївська Угорщина захопила Підкарпаття, переможці швидко вдалися до різних заходів щодо мовної політики, зокрема на користь повної мадяризації цього регіону. Стосовно русинських ідентичностей, мадярська влада раптом заборонила українство, водночас підтримуючи вузькорегіональну русинську етнічну й мовну ідентичність у складі Угорської держави, не забороняючи при цьому традиційне русофільство [11, с. 100]. Саме цей підхід до русинського питання яскраво віддзеркалився вже в перших постановках гортіївського режиму, про які через два дні після Першого Віденського арбітражу писав

(по-російському) у газеті «Нашъ Путь» підкарпатський русофіл С. Фенцик: «Недавнее распоряженіе карпаторусскаго правительства о закрытіи всѣхъ русскихъ газетъ, сегодняшнимъ днемъ отмѣняется. Одновременно запрещается изданіе всѣхъ чешскихъ и украинскихъ газетъ в Ужгородѣ, Мукачевѣ и Береговѣ. Русскія и мадьярскія газеты съ сегодняшняго дня на основаніи этого распоряженія не подлежатъ цензурѣ. Постановление вступаетъ въ силу съ момента его опубликованія. Ужгородъ, 4 XI. 1938. Съ повѣренія Мадьярскаго Національнаго Совѣта П. Бернатъ»³.

Русофіли були в захваті: у мадьярському Підкарпатті вже не було простору для українства, що міцно розвивалося після Першої світової війни. Навіть русофіли тоді ще не усвідомлювали, що гортіївці найбільше схилилися до підтримки місцевого «русинства», у чийому таборі, зрештою, опинилося чимало колишніх «українофілів» [7, с. 10]. І не дивно, бо саме українці здебільшого досить толерантно раніше ставилися до місцевих підкарпатських мовних традицій, починаючи з галичан І. Панькевича й В. Бірчака аж до самих підкарпатських русинів на кшталт А. Волошина [10; 13; 14].

У статті П.-Р. Магочія міститься стисла інформація про найважливіші заходи в мовній політиці цих днів: «Першым кроком было выдана пятѣх читанок про основны школы [у посиланні: *Первый / Другой / Третий / Четвертый / Пятый цвѣтъ дѣтской мудрости для I. / II. / III. / IV. / V. класса народной школы, Унгарь 1939*). – М. М.] і “угро-руської” граматики про середні школи, котру зложили дакотры русиньскы учітелі і культурны діятелі як члени комісії Мадьярського штату <...> Векшый вплив мав язык приятый новозаложеным Підкарпатськым обществом наук, котрый ся хосновав в ей публікаціях, як і в русиньській граматиці Івана Гарайды» [11, с. 100].

Про мову першої з названих граматик торонтський учений пише так: «*Грамматика угроруського языка для середнихъ учебныхъ заведеній* (Унгварь 1940). На чолі комісії були Александер Ільницький і Василій Сулинчак, хоць рада угорської влади про школи Підкарпаття Юлій Марина написав передслово, зато го поважують, хоць хыбно, за автора граматики [так. – М. М.]. Дакотры автора і учітелі барз критізували тоту граматику, бо, подля них, не была дость орьентована на російський язык, позерай Г. І. Геровскій и В. Крайняницъ, ред., *Разборъ грамматики угрорусского языка* (Ужгород 1941). Такое позад того, як Мадыарско припоїло Підкарпатську Русь, Георгій Геровскій видав *Русскую грамматику для народныхъ школь* (Унгварь–Ужгородь 1939), але нігда ся не вживала у школах» [11, с. 100].

Щодо першої граматики пряснівська дослідниця А. Плішкова слушно згадує про те, що її вже у свій час критикували за «слабку репрезентацію місцевих слів у цій публікації»⁴). Іншими словами, від русинської мови, у сьогоднішньому розумінні, вона була дуже далекою.

Що ж до граматики І. Гарайди, то П.-Р. Магочій зауважив, що «...Гарайда вірив, же найде “в дѣйсноти [так, зам. дѣйсности. – М. М.] компромись”, котрый бы одзеркалив говоровой русиньскый язык, доповнив го дакотрыма словами, котры ся уж прияли або мали быти прияты як неооділна [так. – М. М.] часть “традічного карпаторуського языка”. Но як ся указало, многы были лем пожычками з російского языка (довольно, только, просвищатися і под.)» [11, с. 100–101].

Натомість А. Плішкова твердить, що І. Гарайда знайшов «...компромис між говірною мовою та “традиційною карпаторуською” мовою»⁵ і досить обережно формулює, що «...попри те, що Гарайда зберіг багато запозичень з російської мови, пев-

ні науковці погоджуються з думкою, що нова граматика тоді справді виконувала “фактично кодифікаційну функцію”»⁶.

Саме вибір граматик, які було дозволено для вжитку в школах гортіївської Угорщини, віддзеркалює мовну ідеологію тодішньої влади та її співпрацівників. Попри це, обидві граматики цікаві в нашому контексті з двох різних причин: по-перше, у наведених статтях указано на обидві граматики, однак цілком зрозуміло, що редакція ставиться (чи мала ставитися) до них дуже прихильно; по-друге, за граматиками й за газетою, з якої походять вибрані статті, принаймні частково, стоять ті ж самі особи (зокрема член Товариства «Подкарпатское общество наук» і головний редактор газети О. Ільницький, канонік мукачівської греко-католицької капітули, що також став головним радником регентського комісара [6, р. 236])⁷.

3. «За права нашого домашнього народного язика (малоруського нарѣчія) с рѣшучим откиненьем нашому народу чужой и ненавидженой украинщины»

Тексти, розглянуті в цій статті, походять з газет «Нова Недѣля» (виходила в Ужгороді з 1 січня до 22 жовтня 1939 р.) і «Карпатска Недѣля» (виходила з 5 листопада 1939 р. до 20 липня 1941 р. [9, с. 6–7]). Загальний опис і стислі дані газет подав М. Капраль [6, р. 237–239], також повідомивши читачів про наклад («Як и *Нова Недѣля* вуходжовала *Карпатска Недѣля* невеликим тиражом – до 1000 екземплярів» [6, р. 243]) і про те, що «новинка пудтримовала са фінанчно державными структурами» [6, р. 244]. Попередником названих газет була «Недѣля», що виходила ще за чехословацької доби з вересня 1935 до листопада 1938 року. Усі названі газети були під безпосереднім контролем Мукачівської греко-католицької єпархії. Принагідно зауважимо, що саме цей церковний осередок у 1920-х роках особливо завзято відстою-

вав русофільські, а в межах можливого також і мадярофільські позиції. Однак з 1935 року саме газета «Недѣля» почала пропагувати певну самостійну регіональну русинську ідентичність. Це сталося після того, як Чехословаччина, зокрема під впливом тодішнього міністра закордонних справ Е. Бенеша і, зрозуміло, перш за все у власних інтересах, почала дедалі активніше сприяти розвиткові русинської орієнтації супроти української та русофільської [1, р. 349]⁸. Газета завжди виступала передусім проти української орієнтації, яка набувала сили в міжвоєнному Підкарпатті. Залишки русофільської ідеології ще яскраво себе виявляли в межах цього нового (й одночасно старого) регіоналізму, що походив саме з місцевого русофільства. Щоправда, 1935 року «Недѣля» виступила під гаслом толерантності: «Мы чествуем пересвѣдченъе каждого чоловѣка. Мы высоко цѣниме культурну силу так великорусского, як и украинского народа, мы в почести держиме их справедливѣ національнѣ цѣли и стремленья, але притом не хочеме забыти о своем... Зато рѣшили мы сю нашу новинку выдати и писати на чисто народном языке»⁹.

Цей дух толерантності раптом зник тоді, коли мадяри захопили владу в країні. У листопаді 1939 року О. Ільницький у статті, розміщеній в газеті «Карпатска Недѣля», підтвердив суто вороже ставлення мукачівської єпархії до українства (і до колишньої чеської влади): «А по приклюленю змагалася *Карпатска Недѣля*, чтобы доцѣльною, провиджающею и освѣтною работою прочистила тѣ руины и пропасти, якѣ в дорогу мадярско-руської братской спольной судьбы, посвяченой столѣтними спольными традиціями, поставила ческо-украинска чужа управа с так великою злобною волею, столько обманами и хитрощами»¹⁰.

Однак є підстави сумніватися, що гортіївський період був таким позитивним для русинства в сьогоденньому розумінні, яким його уявляють деякі представники сучасного русинського

руху. Зрештою, і «Нова Недѣля», і згодом «Карпатска Недѣля» з 19 листопада 1939 до 20 липня 1941 року виходили одночасно слов'янською і угорською мовами (про що мовчить більшість русиністичних праць)¹¹, а після 20 липня 1941 року ситуація для газет, напевно, не стала кращою.

Для тих, хто раніше переконався в тому, що українська мова є найпридатнішою стандартною мовою, найкращим мовним дахом для підкарпатських русинів, обставини значно змінилися за влади гортіївської Угорщини. Водночас важко собі уявити «русинство» цієї доби без його міжвоєнного досвіду з українством, зокрема з українством у його галицькому різновиді. Чому ж нас зацікавляють нижче подані статті з газет «Нова Недѣля», «Карпатска Недѣля»? Бо вони, з одного боку, містять указівки на мовну свідомість і мовні ідеології їхніх авторів, а з другого, – бо вони написані своєрідною, зрештою, навряд чи «народною русинською» мовою.

3.1. «Едність нашого руського народа»

9 квітня 1939 року «Нова Недѣля» оприлюднила до передплати такий заклик:

«Отворяеме передплату на “Нову Недѣлю”

Теперь, коли послѣ 15-го марта т. р. обновилася едність нашого руського народа, а из стороны восточной Словаццины еще и щасливо розширилася область наших руських територій в границях Мадярцины, своею повинностью считаеме попросити Впр. Духовенство, Впочт. Учительство наше, якож и всю иншу нашу интеллигенцію и простый сельский Народ наш, чтобы нас своими передплатами подпоровати изволили <...>.

Из огляду языкового “Недѣля” заставаеся за права нашого домашнього народного языка (малоруського нарѣчія) с

рѣшучим откиненъмъ нашому народу чужой и ненавидженой украинщины. Кедь нашѣ брата Лемки можуть мати свою новинку и своѣ книжкѣ [так. – М. М.] выданѣ на своем домашном нарѣчїю, а так само розвивати можуть свое нарѣчїе и нашѣ брата Сотакї, то и нашому руському народу на Подкарпатах належить право народное, чтобы мог мати свою новинку и своѣ книжки выданѣ на том языкѣ, котрый сей народ считае своим, и котрому розумѣе найлѣпше. Словом: Подкарпатскому Русинowi даеме литературу кождоденну на его языкѣ, чого он на цѣлой линїѣ повным [! – М. М.] правом и желае. Розумѣеся: что сим против руського литературного языка не ставимеся и против него не боремеся, а признаеме его права в середных школах и высше, там, де того потребуе загальна высша интеллигенція, до котроѣ науковое образования середных и высших школ стремиться» [17, с. 28].

Якщо за цими словами «едность нашего руського народа» відновилася саме завдяки захопленню Карпатської України мадярськими гонведами, то можна дійти висновку, що тут, насправді, мали на увазі саме русинів Підкарпаття – і тільки їх. Згодом це підтвердилося тим, що йшлося про «область наших руських територій в границях Мадярщини». Ще цікавішими видаються публікації про мовні справи. Автор дослівно пише про «...права нашого домашнього народного языка (малоруського нарѣчїя) с рѣшучим откиненъмъ нашому народу чужой и ненавидженой украинщины». Чи це не означає, що «нашѣ домашній народній языкѣ», на думку автора, знову мав мати лише статус «малоруського нарѣчїя» під дахом якогось «руського литературного» – очевидно, усе-таки в розумінні «русского литературного» – языка? Відомо, що саме прихильники ідеології «єдиного / -ого недѣлимого / -ого русского / -ого языка» з найзавзятішою ненавистю ставилися до створення й існування окремої «українщини»

(«української мови»); саме так було й на Підкарпатті, зокрема в міжвоєнний період. Згідно із цим «нашъ домашный народный языкъ» аж ніяк не поставлено в наведеній статті на рівень визаних тоді слов'янських мов, а лише на рівень «домашних нарѣчій» «наших братов Лемков» і «наших братов Сотаков» (у Східній Словаччині). Автор намагається наголосити, що «...сим против руського литературного языка не ставимеся и против него не боремеся, а признаеме его права в средних школах и выше, там, де того потребуе загальна высша интеллигенція, до котроѣ науковое образования средних и высших школ стремится». Іншими словами: на думку автора, не існує ніякої самостійної русинської чи карпаторуської мови. У його уявленні існували лише різні «малоруські» й інші «нарѣчія» з одного боку, а «руський (або все-таки: русскій) литературный языкъ» – з другого.

3.2. «Одноцѣльна руська граматика»

15 липня 1940 року в газеті «Карпатска Недѣля» вийшло повідомлення про нову «руську» граматику:

«В подкарпатской администраціи и научованю повинна уживатися нововыдана грамматика

С концем 20 лѣтной языковой борьбы – як знакомо – змаганя представников руського культурного живота звернулося на то, чтобы виробити одноцѣлну руську граматику, котра поверне на передвоеннѣ обставины и з огляду на грамматичнѣ формы возьме в увагу головно вимоги народного языка. В интересѣ полагодження рожных назоров скликали из фаховцев складающе[-]ся [так у виданні. – М. М.] “редагуючу коллегію”, котра по довгой працѣ зложила одноцѣлну всѣм вимогам отповѣдающе руську граматику, котру теперъ выдавъ [так. – М. М.] подкарпатский регне[ен]тский [так у виданні. – М. М.] комиссаріят.

Проводним принципом граматики из огляду на фонетику и наголос взяли мѣстный выговор. В крузѣ слов подержали всѣ уживанѣ подкарпатскѣ формы, еще и в тых случаях, если дакотрѣ слова из части або цѣлком не уживаются в нынѣшном руськом литературном языке. Так само и в синтаксѣ, в конструкціѣ предложень держали перед очима дух мѣстного руського языка.

Введеня до новой грамматики написав министерский совѣтник др. Юлій Марина, шеф культурного отдѣленя. Первый раз высказуе свою подяку головному совѣтодателью [так. – *М. М.*] Александру Ильницкому за его стараня у выровнанию супротивных назоров и дякуе за працю також членам редагуючой комиссій [так. – *М. М.*], котрѣ мали на увазѣ только интерес руського народа. Выявив то свое желаніе, чтобы подкарпатское учительство сю граматику держало за урядову граматику руського языка.

Регентский комиссарь барон Зигмунд Перенѣ в новой граматицѣ опредѣленный руський язык выголосив за урядовый язык подкарпатского научованя и администраціѣ [без крапки. – *М. М.*]» [17, с. 120–121].

Хоча в русиністичних публікаціях часто твердиться, що (принаймні тимчасовий) кінець мовних суперечок на Підкарпатті настав лише тоді, коли совети «зукраїнізували» цей регіон, вищеподане повідомлення засвідчує, що частина еліти підкарпатських русинів була глибоко переконана в тому, що з підтримкою гортіївської Угорщини вона спромоглася поставити крапку в мовних дискусіях передусім через заборону українства. Автор статті підтверджує, що автори граматики та їхні одностудці лише повернулися «на передвоєнні обставини» не останньою чергою через те, що «з огляду на граматичні форми» вони «взяли в увагу головні вимоги народного языка»,

при цьому вони, мовляв, зорієнтувалися на «мѣстный выговор» та на «всѣ уживанѣ подкарпатскѣ формы, еще и в тых случаях, если дакотрѣ слова из части або цѣлком не уживаются в нынѣшном руськом литературном языцѣ», навіть на рівні синтаксу «в конструкціѣ предложень» вони, мовляв, «держали перед очима дух мѣстного руського языка». Деякі представники сучасного русинського руху схильні повірити таким твердженням. Де-не-де можна прочитати, що «...се была перва провба мадыарськуй власти кодифіковати русинський литературный язык» [6, р. 239]. Варто заздалегідь наголосити, що автор статті в газеті «Карпатска Недѣля» взагалі вважав за потрібне згадати про те, що в граматиці певних форм вживали навіть тоді, коли їх не було в російській літературній мові. Так чи так, колишнім союзникам з кола русофілів, приміром Г. Геровському, це, без сумніву, не було до вподоби¹².

3.3. Подальші повідомлення про граматики

Мадярська влада вже в останній чверті XIX ст. і тим більш за міжвоєнної доби була готова підтримувати переважно тих представників підкарпатських русинів, які намагалися плекати будь-яку «угорсько-руську» мову. Саме тому й граматика під редакцією О. Ільницького й В. Сулинчака була ухвалена угорською владою, про що повідомлено в статті від 1 вересня 1940 року:

*«Уживаня одностайной грамматики руського языка
обовязательный е от 1-го септембра в школах
и урядах Подкарпатя*

Извѣстным е, что Регентский комиссарь Подкарпатя двома мѣсяцами переже выдав одностайну граматику подкарпатского руського языка, приготовану особенною комиссією. В связи з сим теперь появилось розпоряженя в “Подкарпатском

Вѣстнику». Розпоряження регентського комісара проголошує, що в урядах і школах належачих до круга його компетенції урядове уживання от 1-го септембра 140 робиться обов'язательним.

В змыслѣ розпоряження регентського комісара в всѣх середних і народних школах Подкарпатя в новом школьному роцѣ наука зачнеся на основѣ сей одностайной граматики» [17, с. 133].

Через кілька місяців, 16 березня 1941 року, «Карпатска Недѣля» повідомила своїх читачів про те, що в Будапешті «...зложився філологічно-літературный отдѣл Подкарпатского Общества Наук», що «...в рамках довгой і змѣстовой дискусії погодився в засадничих вопросах» та «...[р]ѣшив, что в языковом вопросѣ стане на основѣ народного языка» [17, с. 187]. Зрештою, «...[н]а засѣданю сего отдѣлу основно перетрактowali, что в коротком часѣ и в первом рядѣ на якѣ працѣ дасть повѣреня до написаня» [17, с. 187]. Однак нічого не подано в цій статті про те, що саме треба було розуміти під виразом «народный язык»...

У статті від 18 травня 1941 року читачі, нарешті, дізналися про граматику І. Гарайди:

«Общество Наук выдало нову руську граматику

Подкарпатское Общество Наук, як дозналися мы, составило нову руську граматику, котру при сповпрацѣ членов языковой і літературной секції зложив Иван Гарайда (рож. в Заричовѣ), директор Общества Наук і бывший лектор краковского университета им. Ягелло. Се перше виданя Общества заосмотрив вступным словом Антоній Годинка, председатель Подкарпатского Общества Наук.

9 архову і 144 сторонну граматику, на котру еще в слѣдуючом числѣ нашей новинки звернеме окремишну угагу, починаючи от слѣдуючого тыжня можно буде закупити в Обществѣ Наук (Ungvár, Drugethtér 21)» [17, с. 199].

Зауважимо, що І. Гарайда як член Товариства «Подкарпатское общество наук» дещо раніше почав співпрацювати також із газетою «Карпатска Недѣля»: «ПОН, што было прообразом націоналнуй академії наук [? – М. М.], в котрум єднов из трѣх фунговала языкова и литературна секція, перебрало од редакції проклерикалнуй маймасовуй новинки “Карпатска Недѣля” і прилогу “Литературна Недѣля” (первое число увіділо світло світа 25 мая 1941 года) и регуларно, начинавучи з шестого числа, пуд редакцієв Ивана Гарайды издавало і два раз на місяць» [8, с. 5].

3.4. «Урядовый погляд про нову руську граматику»

6 липня 1941 року «Карпатска Недѣля» в дещо ширшій статті повідомила своїх читачів про «урядовий погляд» на граматику І. Гарайди:

«Урядовый погляд про нову руську граматику»

<...> министерский совѣтник др. Юлій Марина подав урядовый поглядъ [так. – М. М.] школьного отдѣлення про нову руську граматику, котру под редакцією др. Ивана Гарайды выдало Подкарпатское Общество Наук. Урядова думка тота, что з помежи всѣх тут появившихся грамматик, сеся грамматика найбільше приблизилася до синтаксиса живого руського народного языка и взагалѣ есть способна на то, чтобы на основѣ сей грамматики составить методичну граматику для высших класс народных школ, и чтобы составленя руськой науковой грамматики началось на сей основѣ. В дальшому установляе, что грамматика Общества Наук содержит в собѣ много новостей, але всетаки была составлена на основѣ грамматики Волошина з 1907 року. Есть много отхилок от грамматики Волошина, бо выключуе всѣ противорѣчія и неконсеквенціѣ. Нова грамматика бере огляд и на двацятирочный розвыток [так. –

М. М.] мѣстного руського народного языка, а терминологію в повнѣ [так. – М. М.] можно уважати чисто подкарпав[т]скою [так у виданні. – М. М.]. Автор граматики велику увагу звертає и на подкарпатскѣ традиціѣ – установляє урядовый погляд, котрый так закончуєся: Взявши до громады добрѣ и негативнѣ стороны граматики, спокойно можеме установити, что еще не появи-лася досконалѣйша грамматика мѣстного руського народного языка. Однак в другом выданю маєся дальше удосконалювати. И до того часу было бы желательным выдати пару сторон додатку и на 30–40 сторон правописный словарь» [17, с. 210].

Отже, з усіх граматик, що вийшли на Підкарпатті, «...сея грамматика найбільше приблизилася до синтаксиса живого руського народного языка», та саме вона могла б служити зразком для граматик для «вищих» потреб (хоча гортіївський уряд навряд чи був готовий прийняти мовознавчі праці такого визначення). Мовляв, грамматика І. Гарайди «...содержить в собѣ много новостей, але всетаки была составлена на основѣ граматики Волошина з 1907 року». При цьому йшлося передусім про додання «противорѣчій и неконсеквенцій» та про увагу на гаданий «...двацятирочный розвыток [так. – М. М.] мѣстного руського народного языка». Що це означає? Якби, справді, ішлося про Волошинову граматику 1907 року, то все ж таки слід було б писати не про 20, а про більш ніж 30 років розвитку «мѣстного руського народного языка»! Можливо, автор мав на увазі Волошинову граматику 1919 року, яку дуже шанували русофіли...

Варто додати, що термінологія, про яку згадує автор, завжди була в центрі уваги противників українства, які постійно критикували «штучність» нових українських термінологій, незважаючи на простий факт, що термінології завжди є штучними, включно з традиційними церковнослов'янськими термінологіями. Цікаво, зрештою, що навіть згідно з «урядо-

вим поглядом» граматики І. Гарайди мала «добрѣ и негативнѣ стороны», а в другому виданні треба було б її «дальше удосконалювати». Навряд чи можна виходити з того, що рецензенти лише рекомендували, що «...было бы желательным выдать пару сторон dodatku и на 30–40 сторон правописный словарь». Проте в чому саме вони вбачали вади граматики І. Гарайди – важко відповісти.

Так чи так, грамика І. Гарайди має почесне місце в русинському каноні: «Начинаючи з 20-их годов літературна боротьба все ишла на фоні жестокуй языкуй войны mezi русофілами и украинофілами и была лем ї составнов частѣв. Повнохосенно у сей процес языкового будованя сторонники окремого русинського языка вступили вже лем при пудготовці гу фунгуваню ПОН [«Подкарпатское общество наук». – М. М.], властнуй научнуй інституції, коли у яри 1941 года была вудана грамика Ивана Гарайды, а 17 августа того же года регентський комисарь розказав ї хосновати у вушколованю и иных сферах культурного и газдувського жывота у Пудкарпатю» [8, с. 7–8].

3.5. «Только смѣяться над критиками»

Уже 20 липня 1941 року «Александр Ильницькій» уперше попрощався із читачами своєї газети. Тоді йшлося лише про те, що зупинено друк угорськомовної частини газети. Відтоді, із 3 серпня до кінця жовтня 1944 року, газета виходила під новою назвою – «Недѣля» [6, р. 243].

«Карпатска Недѣля» прощаєся из своими читателями

<...> не видиме днесь перед собою важнѣйшее завданя, як тут-там mezi мадярами и русинами возникшѣ недорозумѣня выровнати, их в имени доброй волѣ и своѣ права взаимно честовати, и так приготовить послѣ тысячулѣтной славной

минувшинѣ [так. – *М. М.*] дальшу славу тысячулѣтку для нашой дорогой Мамы, для святостефанской отчины. <...>

Мы уже за чеського панованя были ширителями того народного, культурного напрума, котрый без заграничных языковых впливов на Подкарпатю хотѣв и в культуру и в урядах здѣйности пытомый руський народный язык. Из стороны представников чужой языковой и культурной ориентацѣ нераз требало нам перенести дробнѣ, хвальковѣ и пороженѣ критикованя, але се нияк не значить то, чтобы мы переполитизовали языковый вопрос, котрыми тутешни критики люблять нас оскаржовати. Але наоборот, се то значить, что на Подкарпатю народный язык скалѣчили только украинцѣ, великороссы и их тутешнѣ епигоны – котрѣ то з языкового вопросу зробили политику – и понижили сей вѣками розвиванну и сохраненну дорогоценность.

Мы и теперь только можеме смѣятися над критиками и над тою тенденциєю, котрою теперь нападають на культурный напрум и на грамматику Подкарпатского Общества Наук, бо ясно видно того крученя фактов и дѣйствностей, котрое вытворилося за чеського панованя на взор “культурного рецепта” и котрое теперь належить до музею... Тѣ критизують з точки погляду великорусской або украинской грамматику[и], розумѣся мають выгоднѣйшее положеня як тотѣ, котрѣ науковым пробиваньем составляют грамматику тутешного народного руського языка, чтобы поступуво розвивали и поднимали сей язык на повный уровень литературного языка. Слѣдуючѣ роки безсумнѣво [так. – *М. М.*] оправдають и дадут правду тым, котрѣ еще днес з висока яко языковѣ знавцѣ критизують. Нѣ панове! Не мы хочеме выкрутити з правного положеня подкарпатський руський язык, але тотѣ, котрѣ чужу культуру уперто хотять пришити и примусѣти [так. – *М. М.*] на сей народ <...>» [17, с. 211–212].

Отже, у липні 1941 року, через місяць після 22 червня 1941 року, коли гітлерівська Німеччина напала на сталінський Советський Союз – на колишнього союзника під час захоплення Польщі у вересні 1939 року, треба було «...межи мадярами и русинами возникшѣ недорозумѣня выровнати» й вказати на «...тысячулѣтну славному минувшину» та «...дальшу славному тысячулѣтку для нашої дорогою Мамы, для святостефанской отчины». Варто наголосити в цій ситуації, що завжди йшлося лише про те, щоб «...без заграничных языковых впливов на Подкарпатю <...> и в культурѣ и в урядах здѣйности пытомый руський народный язык» навіть тоді, коли «...из стороны представников чужой языковой и культурной орієнтаціѣ нераз требало нам перенести дробнѣ, хвальковѣ и порождѣ критикованя». Закид противників, мовляв, був такий, що «мы переполитизовали языковой вопрос», хоча, за словами О. Ільницького, «...на Подкарпатю народный язык скалѣчили только украинцѣ, великороссы и их тутешнѣ епигоны», і лише вони «...з языкового вопросу зробили политику – и понижили сей вѣсками розвиванну и сохраненну дорогоцѣнность».

Перед нами досить цікавий дискурс, який часто повторюють прихильники сучасного русинського руху. Ідеться про гадану традиційну «угроруську», чи «русинську», мовну ідилію, що їй, мовляв, завадили лише люди, котрі за міжвоєнної доби приїхали ззовні, зокрема з Галичини. Лише зрідка в цьому контексті додають, що «руська» мова була в агонії, коли після Першої світової війни Підкарпаття ввійшло до складу Чехословаччини, і що мігранти були потрібні, коли в Празі планували модернізацію цього регіону. Очевидно, О. Ільницького дуже дратувала критика граматики І. Гарайди «...з точки погляду великорусской або украинской грамматики», хоча ці люди мали набагато «...выгоднѣйшее положеня як тотѣ, котрѣ науковим пробиваньем

составляють граматику тутешного народного руського языка, чтобы поступуво розвивали и поднимали сей язык на повный уровень литературного языка». Закид, що прихильники граматики І. Гарайди намагалися «...выкрутити з правного положеня подкарпатський руський язык», звернено та тих, хто «...чужу культуру уперто хотять пришити и примусѣти [так. – М. М.] на сей народ». Зрештою, смішний аргумент про «переполітизування» висували ще декілька поколінь тому – відомо, що в «політизації» мовних питань завжди винні ті, що не поділяють твоїх поглядів...

Саме на підставі цих досить завзятих дискусій варто запитати із сучасної перспективи ще раз: «Яка це, насправді, мова – мова газет “Нова Недѣля”, “Карпатска Недѣля”, а також мова граматики І. Гарайди»?

4. Русинська мова?

М. Капраль в одній з передмов до своїх цінних видань твердить, що «...“Нова Недѣля” продовжовав языкову політику новинки “Недѣля” 1935–1938 гг. вуданя», і що «...[т]радіції йсі тримали ся на слідованю єднуй з двох гонарь розвоя русинського літературного языка, што еволюційно сформовав ся на базі розличных изводув церьковнославянського языка и пуд впливом містных (майбулш западных) говорув у другуй половці XVIII – зачатку XIX сторочя» [8, с. 8–9]. Мовляв, ішлося про «язычіє», при цьому «...[и]пен сей язык сповняв функції літературного такой цілоє XIX сторочя, а у кунцєви того же сторочя був доста демократізований, т. є. наближений за многыма параметрами гу містным говорум з мінімалным захраненєм поєдных традиційных языковых елементув (друга гоноря привела гу практично тоталному злученю з великоруськым літературным языком)» [8, с. 8–9]. Ніредьгазький дослідник далі зазначає, що «...[в] текстох, написаных подля етимологічного прінціпа орто-

графії (на місті історичного *о*, што вуговорує ся у булшости містних говорув ги у вадь *й*, писала ся буква “*о*”), мож было увідіти доста языковых елементув розличных уровнюв, што об-стали ся ишо з часув Андрея Бачинського, хоті не стрічавуть ся в основных говорах Пудкарпатя (поз. слова *что, прото*; форми *брехнею, бородою, нею* и т. д.)» [8, с. 9]. Далі автор зауважує, що «...практично тоталное ігнорованя нима мадяризмув в писемнум языкови тых рокув» (мається на увазі перша половина ХХ ст.) свідчить про значну відстань цієї мови до справжньої народної мови Підкарпаття [8, с. 11–12]. Зрештою, варто звернути увагу на загальну оцінку мовного оформлення наших газетних видань: «На якусть языка вудань тых годув, безусловно, свуй отпечаток надавали воєні тяжкості, в краю и без того все був дефіцит редакторських робутникув и вошколованых авторув. Лем сьым мож вусвітлити слабость многих публикацій русинських новинок, котрі на практиці не все слідовали властным програмовым прокламаціям. Май грішили удаленостєв од народного языка публикації творов [так. – *М. М.*] красного писемства в новинці “Неділя” другуй половкы войны. Доста часто тоті же авторы-украинофілы (а вни [так. – *М. М.*] тримали в туй сітуації булшость на бокох русинських вудань) слідовали лем графічним и ортографічним нормам русинського языка, и, видав, сознательно (авадь из незнання языка властного народа) не мерьковали на лексико творув» [8, с. 11].

Як наслідок, у художніх творах цих часів М. Капраль спостерігає таке: «В новелох май плодовиного (и єдного из майталантованых) містного автора научно-популярных и умілецьких текстув того часу Федора Потушняка мож стрітити много чудных про містну челядь слов. Намісто обычайных про “простакув” *хыжа, шваблики, шкатулка, глядять* автор хоснує – *хата, сѣрники, коробка, шукає* и т. п. (поз. повіданя

“Бабина смерть”). Слідуючи за граматиков Івана Гарайды Федор Потушняк и інші писателі хоснують чужі про обывателюв Пудкарпатя книжні форми прономена *онь, что, хыбаль* дагде на периферії познаті діалектні слова мінты *мовъ, такожъ*, союза *але* и т. п.» [8, с. 11].

Отже, місцеву русинську мову було представлено в цих виданнях лише дуже обмежено навіть тоді, коли гортіївська влада підтримувала саме цей напрям, при цьому те, що походило з діалектної мови, найчастіше було типове не лише для Підкарпаття, але й для ширшого україномовного ареалу. Це не останньою чергою походить з того, що в колах нових гаданих чи справжніх прихильників русинства знайшлося багато колишніх (чи все-таки не лише колишніх) «українофілів», бо справді «...у вуданях ПОН <...> публікували ся в булшости пережі українофілы» [8, с. 10].

Як виникла така ситуація? Здається, через те, що все-таки саме прихильники українства виявилися першими, хто був готовий писати мовою, досить близькою до діалектної. Вони до цього звикли вже тоді, коли в межах української мовної діяльності поступово відштовхувалися від церковнослов'янських і російських форм на користь тих, що їх вони вважали «народними», при цьому досить часто і не йшлося про «народні» форми у вузькому місцевому розумінні, а про форми й слова нової української стандартної мови, що або були у вжитку і в Підкарпатті, або й ні. Під владою М. Гортія ці самі прихильники українства мали просто частково повертатися до вживання певних церковнослов'янських і російських форм, які не було прийнято до української літературної мови, та додати певну, зрештою дуже обмежену, частину суто підкарпатських форм (див. нижче).

Важко не погодитися із загальними спостереженнями й висновками ніредьгазького дослідника: не лише в граматиці

І. Гарайди, але також у газетах «Нова Недѣля» і «Карпатська Недѣля» трапляється мова, що її навряд чи можна прямо отожднати з «русинською» в сучасному розумінні. Певна річ, мова Л. Чопея, зокрема в його шкільних підручниках, чи то мова кількох видань Г. Стрипського була набагато ближча до місцевої русинської, аніж будь-яка стаття з названих газет. Їхня мова нагадує «руську» мову ХІХ ст. на діалектному підґрунті, чиї носії шукали досить значної відстані до церковнослов'янської й російської мов, спираючись певною мірою на мовний матеріал свого регіону, але також на мову того нецерковнослов'янського письменства, що єднало традиції всіх русинів / українців (а частково й білорусів), а саме: мову катехізмів, мову чисельних церковних пісень і мову значної частини гомілетичної літератури. Зрештою, сфера вживання цієї мови була набагато ширшою в Галичині, аніж у Підкарпатті.

Отже, парадокс полягає в тому, що мова тих газет, у яких так активно ширили украї негативне ставлення до українців і, зокрема, до галичан, мало в чому відрізняється від традиційного галицького «руського язика», що його ще дотримувалися значною мірою й галичани в міжвоєнній Галичині, на чолі з І. Панькевичем. Якщо ми на підставі певного досвіду з галицькими текстами ХІХ й раннього ХХ ст. розглянемо наведені газетні статті, то простежимо, що лише кілька їхніх мовних рис або трапляються дуже зрідка, або взагалі не трапляються в давніших галицьких текстах: це написання *середньих* тощо, дієслівне закінчення 1 особи множини теперішнього часу *-ме* (*отворяеме, считаеме* тощо), дієслівна форма *заставаеся* (у галицьких текстах в основному трапляється чергування *става-, стај-*), сполучник *кедь* (пор. словацьке *ked'*, що вживається поряд з *коли*) та вживання дієслова *розумѣти* з давальним відмінком як у словацькій і чеській мовах, пор.: *на том языцѣ, <...>*

котрому розумѣ найлѣпше. Інші типово підкарпатські форми дуже часто трапляються також і в давніших галицьких текстах, включно з редулькованими формами займенників на кшталт *сеся* [грамматика], *тотѣ* [, *котрѣ...*] чи то формою частки в займеннику *дакотрѣ* [слова]. Водночас дуже багато форм, що є суто підкарпатськими, трапляються або зрідка, або цілком не трапляються в цих текстах. Скажімо, іноді спостерігаємо вживання літери *ы* згідно з підкарпатською фонетикою, але також написано *який, сельский, вымоги* тощо ¹³.

Інші мовні елементи на всіх рівнях, які можна було б вважати суто русинськими діалектними формами через те, що вони не російські або церковнослов'янські, насправді в галицьких текстах трапляються не менш часто, при цьому багато із цих елементів навряд чи походять із власне Підкарпаття. Більшість форм – зрозуміло, абстрагуючись від правописних норм, – просто збігається із сучасною українською мовою (*змаганя, взагалѣ* тощо).

Те, що тут сказано про мову газет «Нова Недѣля» і «Карпатска Недѣля», значною мірою стосується й інших основних підкарпатських текстів гортіївської доби, включно з граматиною І. Гарайди, яку вже розглянув, між іншим, Й. Дзендзелівський [4, с. 153–158]. Незважаючи на те що ужгородський славіст дивився на І. Гарайду зі своєї, української й, напевно, не русинської (у теперішньому розумінні) перспективи, однак не можна вважати браком його «об'єктивності», коли він пише, що «...як свідчать його добрі знайомі, сам І. Гарайда усвідомлював себе русином-українцем, саме такою він уважав і свою граматику» [4, с. 147]. І. Гарайда не лише відвідував у Кракові семінар галицького мовознавця І. Зілинського [4, с. 145], але й за гортіївської доби (зрештою, з тоном щирої поваги) листувався з І. Панькевичем [4, с. 158–159]. Про кодифікаторську практику І. Гарайди Й. Дзендзелівський писав таке: «По-перше, всі <...>

явища, яким надається статус закарпатського літературного стандарту, у переважній своїй більшості досить далеко сягають за межі Закарпаття. По-друге, І. Гарайда у своїй граматиці не надає стану норми жодній такій місцевій чи граматичній діалектній рисі, яка б охоплювала лише увесь чи переважну частину ареалу закарпатських говорів, тобто не виходила за ареал Закарпаття» [4, с. 154].

Це саме можна сказати про газети «Нова Недѣля» і «Карпатска Недѣля», напевно, не лише тому, що в їхніх редакціях працювали колишні (а може, і не колишні) прихильники українства, які нібито заважали русинам писати справжньою русинською мовою. Мова цих видань однозначно виявилася досить своєрідним кроком назад, про що згадували навіть ті, які нею писали. Мова цих видань не була кроком уперед, безперечно, з української, а також навряд чи й з русинської перспективи.

1. Encyclopedia of Rusyn History and Culture. Revised and expanded edition / ed. : P. R. Magocsi, I. Pop. – Toronto, 2005.
2. *Kuzio T.* The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction // Canadian Review of Studies in Nationalism. – 2005. – XXXII. – P. 1–15.
3. *Plishkova A.* Language and National Identity. Rusyns South of Carpathians / translated by P. A. Krafcik. With a bio-bibliographic introduction by P. R. Magocsi. – New York, 2009.
4. *Дзендзелівський Й.* Гарайда як філолог // Acta Hungarica 1996–1997, VII–VIII роки видання. – Ужгород ; Дебрецен, 1998. – С. 144–167.
5. *Дуличенко А.* Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.). Вступительная статья. Тексты. Комментарии. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2008.
6. *Капраль М.* Карпаторусинські мас-медіа 1938–1944 гг.: новинка «Карпатска Недѣля» // Carpatho-Rusyns and their Neighbors. Essays in Honor of Paul Robert Magocsi / eds. : В. Horbal, P. Krafcik, E. Rusinko. – Virginia : Fairfax, 2006. – P. 233–247.

7. *Капраль М.* Спередслово // Русинський Дайджест 1939–1944. I. Наука. <...> Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазької Вишньої Школи. – Ніредьгаза : Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 2008. – 23. – С. 5–10.
8. *Капраль М.* Спередслово // Русинський Дайджест 1939–1944. II. Красне писемство. <...> Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазької Вишньої Школи. – Ніредьгаза : Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 2008. – 24. – С. 5–13.
9. *Капраль М.* Спередслово // Русинський Дайджест 1939–1944. II. Красне писемство. [...] Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазької Вишньої Школи. – Ніредьгаза : Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 2010. – 24. – С. 5–8.
10. *Лукачина Я.* Діалектизми у шкільних підручниках Закарпаття міжвоєнного періоду // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць. – Ужгород, 2010. – Вип. 4. – С. 58–62.
11. *Марочій П.-Р.* Языковый вопрос // Русинський язык / redaktor naukowy : P. R. Magocsi. – Opole, 2004 (Najnowsze dzieje języków słowiańskich). – С. 85–112.
12. Малоруско-німецький словар. – Л., 1886. – Т. 1 / уложив Є. Желеховский; Л., 1886. – Т. 2 / уложили Є. Желеховский і С. Недільский.
13. *Мозер М.* «Грамадика руського языка» Івана Панькевича та галицька українська мова в Підкарпатті // Studium Carpatho-Ruthenorum – Штудії з карпаторусиністики–2009 / ед. : К. Копорова. – Пряшів, 2010. – С. 68–93.
14. *Мозер М.* In memoriam István Udvari (1950–2005). A 2010. május 25–26-i nyíregyházi emlékkonferencia anyaga. Szerkeztette: Zoltán András. – Nyíregyháza, 2011. – P. 247–277.
15. *Мозер М.* [рец.] *Дуличенко А.* Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.). Вступительная статья. Тексты. Комментарии. – Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2008 // Die Welt der Slaven. – 2011. – LVI. – С. 408–414.

16. *Мозер М.* «Грамматика русского языка» Ивана Паныкевича та галицька українська мова в міжвоєнному Підкарпатті. [У друці.]
17. Русинський Дайджест 1939–1944. III/1. Кроїника. Тексти з ужгородських новинок “Нова Недѣля” и “Карпатска Недѣля” 1939–1941 гг. Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. Вудала катедра украинській и русинській філології Ніредьгазькій Высшій Школы. – Ніредьгаза : Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia, 2010. – 25.
18. *Чоней Л.* Русько мадярський словарь. – Будапешт, 1883.

¹ Ця стаття є дещо зміненою версією тексту, що вийшов під цим самим заголовком у книзі: Лингвокультурное пространство современной Европы через призму малых и больших языков. К 70-летию профессора Александра Дмитриевича Дуличенко. – Тарту, 2011 (Slavica Tartuensia IX). – С. 231–251.

² Див.: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.centroconsult.sk/Genealogy/census.html.

³ Цит. за: [6, р. 233].

⁴ «...the weak representation of local words in this publication» [3, р. 62].

⁵ «...a compromise between the spoken language and the “traditional Carpatho-Russian [! – *М. М.*]” language» [3, р. 63].

⁶ «In spite of the fact that Haraida retained many borrowings from Russian, certain scholars agree with the view that the new grammar at that time did indeed fulfil “a factually codificatory function”» [3, р. 63].

⁷ У М. Капралю про співпрацівників газети «Нова Недѣля» знаходимо таке: «Головні сотрудники вуданя были Теодор Ортутай и Др. Александер Немет» [7, с. 10]. Цікаво, що газету видавали в друкарні «Унію-Миравчик» [3, р. 235]. У друкарні «Унію» колись виходило багато видань А. Волошина.

⁸ Подаємо коментар М. Капралю щодо першого тому його дуже цікавої тритомної праці «Русинський Дайджест»: «Новинки, гу котрым приключені туй презентовані тексти, зачали ся з “Недѣлѣ” половкы тридцятых годов, як резултат консолидації “третьей” силы в русин-

ськум сосполнум житові, природню реакції на пошырёваня русофілства и украинофілства» [7, с. 9].

⁹ Цит. за: [7, с. 9].

¹⁰ Цит. за: [6, р. 236].

¹¹ Ми натрапили на цікаву інформацію в статті М. Капраля: «З вхджованём високуй посадовуй особы у властні структури процес “выбудованя русько-угорського приятельства и взаимного порозумѣня” вуйшов на нову якустну ровінь. За ініціативов главно-го ідеолога єпархії Александера [так. – М. М.] Ильницького ся програма мала са пудсилити паралелным выходом новинкы мадярськым языком. [Пор. посилання: “Первый раз за наміреня вудавати новинку ищи й паралелно мадярськым языком Александер Ильницький сповіщав ищи у другуй половці септембра того же 1939 года у своєм журналі *Душпастырь*”. – М. М.] По ёго думаню, се треба было чинити зато, “чтобы сим способом и на внѣ проуказовався той дух угорського приятельства, який проникае все [так. – М. М.] стороны сеѣ газеты, а який она всадити намѣряе и до сердець своих читателей” (*Душпастырь* [часопис. – М. М.] 9–10 (1939), 30)» [6, р. 236–237]. Зрештою, «...[и]з “технических причин” мадярська верзія новинкы зачала выходити мало пузніше (з 26 новембра)», а «...[ч]италникы новинкы нараз передплачовали обі дві верзії [! – М. М.]» [6, р. 237].

¹² М. Капраль зауважив, що граматики під редакцією Ю. Марини й І. Гарайди «...крітізовали са гостро русофілами (сторонникы українськуй орієнтації, хоть лем офіціално, не участвовали в суй дискусії позад їх повнуй дискредитації и заказаности)» й що «...[т]ак, наприклад, Бродієва *Русская Правда* у двох іюльських числах 1940 года надруковала рецензію без пудписа з доста нейтралным титулом “Новая грамматика предписана для школь и дѣлопроизводства”, у котруй фест крітічно высловлювала са на адрес граматики, што была пуготовчена пуд руководством Юлію Марини» [6, р. 241]. Варто додати, що саме завзятий русофіл Г. Геровський кілька разів анонімно оприлюднював дуже гострі рецензії, що їх іноді писав паралельно з більш-менш науковими [16]. Чи це не знову був саме він?

¹³ Щоправда, певною несподіванкою є словоформа *відхилка* (пор. з розглянутих статей *много отхилок*). У сучасній українській мові є

лише форми *відхилення* і *відхил*, а в словнику Л. Чопея, скажімо, немає ані іменників, ані їхньої дієслівної словотвірної бази (пор.: [18]). Словоформа *научованя* до певної міри вражає, але вона не надто типова ані для Галичини (нема її в: [12]), ані для Підкарпаття. Лексеми *живіт* (пор.: *змаганя представників руського культурного життя*) немає, скажімо, у словнику Є. Желехівського (див.: [12]), тоді як у словнику Л. Чопея вона наявна (див.: [18]). Українське стандартне слово *животити* засвідчує, що воно не чуже й українській мові поза Підкарпаттям.